

O Espazo Natural de Interese Local Xunqueira do Alba

Situación actual e propostas para a súa xestión

Vitor Xosé Cabaleiro Barroso. Biólogo

As correntes principio do século XX

As zonas húmidas son un dos ecosistemas máis ricos en biodiversidade e a súa vez dos máis ameazados do Planeta. Soamente en España estímase que o 60% dos humidais desaparece-ron nos últimos anos, mentres máis do 40% das especies consideradas como ameazadas dependen nalgún momento do seu ciclo biolóxico dos humidais.

A importancia ecolóxica dos humidais, a súa fragilidade e os seus problemas de conservación fai que sexa prioritaria, non só a súa conservación, senón a súa recuperación.

Pero, qué é unha zona húmida ou humidal? O concepto de "zona húmida" ou "humidal" non é doado de definir, debido á enorme variedade de tipos e ao seu carácter altamente dinámico. Das diversas definicións existentes, unha das máis comprensibles e aceptadas é a que considera que son "áreas onde a saturación con auga é o factor dominante que determina a natureza do desenvolvemento do chan e do tipo de comunidades de plantas e animais que viven nelas". A característica que todos os humidais comparten é que o chan ou substrato está polo menos periodicamente cuberto de

auga, o que configura unha vexetación peculiar con elevada exixencia de humidade.

Valores dos humidais

Sendo a auga fonte de vida, é lóxico que as zonas húmidas resulten ser un dos ecosistemas máis ricos en biodiversidade. Moitas das especies consideradas como ameazadas dependen dos humidais polo menos nalgún momento do seu ciclo biolóxico e ademais son zonas de reprodución, repouso ou invernada de moitas aves migratorias.

Por outra banda, os humidais son zonas de grande beleza paisaxística, amortecen as enchentas fluviais, recargan os acuiferos e desempeñan unha función importante na depuración das augas, xa que moitas plantas de zonas húmidas (coma as espadanas) acumulan nos seus tecidos metais pesados en concentracións moi superiores ás da auga que as rodea.

Nas terras das parroquias de Lérez e Campañó existe, aínda a día de hoxe, un humidal chamado Xunqueira da Gándara, do Alba, do Vao ou de San Caetano. Dependendo dos

veciños era chamado dunha maneira ou outra segundo a súa proximidade. Este humidal é terra comunal en man común dos veciños de ditas parroquias e no ano 2012, a Xunta de Galicia, a petición do Concello de Pontevedra, declarouno como Espazo Natural de Interese Local (ENIL).....pero... que é un ENIL?

A figura de conservación "ENIL"

ENIL é a abreviatura de Espazo Natural de Interese Local. É unha figura de protección de espazos naturais situados na Comunidade Autónoma de Galicia promovida e xestionada polos concellos e que se recolle na Lei 9/2001 de conservación da natureza de Galicia. O artigo 17 desta lei define un Espazo Natural de Interese Local como aquel espazo que se atopa integrado dentro dun concello e que polas súas singularidades sexa merecedor dalgún tipo de protección dos seus valores naturais. Non están incluídos na rede galega de espazos protexidos, pero os seus obrigatorios plans de conservación son vinculantes, tanto para as administracións públicas coma para os particulares, e sempre prevalecen sobre o planeamento urbanístico.

O ENIL Xunqueira do Alba foi declarado de xeito provisional por Orde de 21 de outubro de 2009 (DOGA núm. 210 de 27 de outubro de 2009) a petición do Concello de Pontevedra. É declarado de maneira definitiva por Orde de 27 de agosto de 2012 (DOGA núm. 176 de 14 de setembro de 2012) correspondendo a súa xestión ao Concello de Pontevedra, que ten que presentar no prazo de dous

Xunqueira antes da última reforma

anos dende que foi declarado de xeito provisional, un plan de conservación do espazo.

Este plan de conservación é aprobado polo Decreto 190/2012 de 13 de setembro (DOGA núm. 182 de 24 de setembro de 2012).

Este espazo natural está situado no Concello de Pontevedra e abarca terras comunais das parroquias de Campañó e Lérez. Ten unha superficie de 67 has., das que 48 has. corresponden á xunqueira propiamente dita.

Ao longo dos últimos anos fixéronse estudos das diferentes clases de animais e da vexetación existente no espazo.

Os resultados amosan unha grande variedade de vida nun lugar situado a escasa distancia da cidade de Pontevedra e nunha zona de Galicia coa maior densidade de poboación coma son as Rías Baixas.

Así, podemos atopar 133 especies de aves, 10 especies de anfibios, 43 especies de bolboretas e 28 especies de libélulas dentro do reino animal e 175 especies de plantas.

Situación actual da Xunqueira

Ao longo dos séculos, a xunqueira da gándara foi utilizada polo home para a súa existencia. Pastaba o seu gando, cortábase a vexetación para facer estrume, pescábase e cazábase. Aproveitábase totalmente este ecosistema dentro dunha harmonía coa

natureza adquirida ao longo da nosa historia, aproveitando os seus recursos e permitindo que se renovasen.

Todo isto mudou xa que dende finais dos anos 80 do pasado século, a xunqueira foi progresivamente abandonada polos veciños do lugar. A día de hoxe non pode verse ningunha vaca pastando nun lugar onde chegou a haber ata 40 exemplares fai uns corenta anos.

Tampouco se corta o xunco para facer estrume coma antes, e tan só queda unha pequena parcela onde aínda se segue a facer.

Todo isto fai que a vexetación creza moi tupida pola acumulación da vexetación morta doutros anos, imposibilitando incluso o poder camiñar por dentro da xunqueira. Esta vexetación palustre morta tamén causa a eutrofización das augas.

Tanto a corta coma a pisadura da vexetación polo gando aumenta a diversidade da flora, ademais permite a moitas aves acceder ao chan para alimentarse no barro. Todo isto fixo que coa xunqueira traballada, se puidesen ver aves agora xa desaparecidas no lugar coma os biluricos, mazaricos e pillaras, que a utilizaban tanto para invernar coma nos seus pasos migratorios, non descartando, por conversacións cos veciños, a cría dalgunha especie. Estas aves están especializadas en obter o seu alimento dentro do barro de zonas asolagadas non profundas, coma na zona intermareal da costa, marxes

de lagoas ou zonas enlameadas e son auténticos bioindicadores do cambio de hábitat que está a acontecer no ENIL.

Tamén comeza a colmartarse paseniñamente a xunqueira na súa parte norte e comezan a aparecer especies arbóreas coma os salgueiros (*Salix* sp.) ou especies exóticas coma o camizo da Pampa (*Cortaderia seollana*), a acacia negra (*Acacia melanoxylon*) ou a mimosa común (*Acacia dealbata*).

Xestión de humidaís

Actualmente, e dende fai xa varias décadas, moitos organismos a nivel mundial, tanto públicos coma privados, asumen o papel de mantemento dun ecosistema único que sempre tivo a poboación local.

Este abandono do medio rural, e sobre todo das zonas húmidas, difíciles de traballar e moitas delas desecadas por múltiples motivos, fai que sexa necesaria unha urxente intervención para preservalas.

En España, temos algúns exemplos de xestión e restauración de humidaís nos Manuais de Desenvolvemento Sostible publicados pola Fundación Santander Central Hispano nº 1 "Gestión y restauración de humedales" e no nº 12 "Recuperación de zonas húmedas".

Exemplos de xestión e restauración en España, Grecia, Alemaña, Suíza, Austria e Inglaterra, feitos pola Global Nature Fund (GNF) tamén aparecen en "Restauración de humedales- Manejo sostenible de humedales y lagos someros. Manual para la elaboración de un plan de gestión. GNF, 2004".

Nestes dous manuais enuméranse, entre outros, unha serie de criterios básicos de conservación e xestión das zonas húmidas prioritarios no caso que nos ocupa:

• Manter o volume e réxime de aportacións hídricas e a súa axeitada distribución no espazo. Consideran que o aspecto máis importante na xestión de humidaís é o hidrolóxico, tanto en cantidade coma en calidade da auga. Se non se controlan axeitadamente estes parámetros nunca se xestionará correctamente o humidal. Na xunqueira é necesario xestionar o aporte de auga doce recuperando e mantendo as canles e regatos con augas doces ou salobres que existen na zona norte do ENIL. As zonas húmidas non son illadas ou autónomas, entran materiais e substancias procedentes da conca fluvial e saen outros polas concas que drenan o humidal. As substancias coma o carbono e o nitróxeno procesáanse dentro do sistema, polo que a calidade da auga dentro dun sistema húmido é un factor crítico porque as concentracións ou a presenza/ausencia de nutrientes, substancias e compostos influirán na composición da flora e fauna da súa comunidade acuática.

• Eliminar as especies de flora e fauna exóticas, unha das principais causas de degradación dos ecosistemas. O Real Decreto 630/2013, de 2 de agosto, polo que se regula o Catálogo español de especies exóticas invasoras, publicado no BOE núm. 185, páx. 56764, establece no artigo 4.1 as especies exóticas para as que existe información científica e técnica que indique que constitúen unha ameaza grave para as especies

autóctonas, os hábitats ou os ecosistemas, a agronomía ou para os recursos económicos asociados ao uso do patrimonio.

O artigo 10 fala das medidas de loita contra as especies exóticas invasoras do catálogo. No seu punto 1 di: "As administracións competentes adoptarán, no seu caso, as medidas de xestión, control e posible erradicación das especies incluídas no catálogo. No marco de estratexias, plans e campañas de control e erradicación, as administracións competentes poderán autorizar a posesión e o transporte temporais de exemplares destas especies ata o lugar da súa eliminación do medio natural, proceso que haberá de realizarse no menor prazo posible e de acordo coa lexislación sectorial sobre esta materia..."

As especies exóticas invasoras incluídas no catálogo e presentes no ENIL son cinco: dúas plantas, a mimosa (*Acacia dealbata*) e o camizo da Pampa (*Cortaderia seollana*); un artrópodo crustáceo, o caranguexo vermello americano (*Procambarus clarkii*) e dúas aves, o ganso do Nilo (*Alopochen aegyptiaca*) e o bico de coral (*Estrilda astrild*).

Sobre mimosas e camizos da pampa, leva actuando o concello de Pontevedra na súa eliminación dende o ano 2006, de maneira descontinua por falta de dispoñibilidade de recursos.

Tamén, a principios de 2011, comeza o concello coa erradicación do caranguexo vermello americano, chegando a retirar ata 1000 exemplares, pero o intercambio de información con outras administracións do resto de España, fai que se desestime esta posibilidade por ser tecnicamente imposible a súa total eliminación.

• Realizar un seguimento científico da evolución da zona húmida, establecendo indicadores para avaliar o seu estado ecolóxico. Isto permite formular novos obxectivos ou reformular os establecidos inicialmente.

A introdución de gando novamente na Xunqueira da gándara

FUNDAMENTAL, o efecto positivo do pastoreo extensivo sobre a vexetación está fora de toda dúbida. Cando o tipo de manexo é o axeitado, os sistemas silvopastorais teñen o potencial de preservar ou aumentar a biodiversidade (Kirby et al., 1994; Maxle, 1999).

Na revista Patos, nº 43(1):7-12 de xuño de 2013, J.L.Rebollar e J.Ruiz-Mirazo reivindicán o importante papel que poden desempeñar o ser humano e as súas prácticas silvopastorais máis sostibles en moitos dos obxectivos de restauración funcional do monte mediterráneo, e din que "hoxe en día, están cobrando máis

Nympha

Bico de coral

Juvenil folosa acuática

importancia as iniciativas de conservación dos procesos que xeran biodiversidade que a estrita conservación de determinadas comunidades biolóxicas ou formas de vida, que non son senón unha consecuencia temporal dos procesos responsables do mantemento da vida". Este papel, ademais, implicaría de forma activa á poboación local en forma de postos de traballo para os coidados mínimos que necesitan os animais e labores de mantemento do espazo.

En moitos humedais de España e Europa xa se introduciu gando (cabalos, e en menor medida vacas) para a súa xestión.

Por exemplo, a lagoa da Nava (Terra de Campos, Palencia) ten un plan de xestión da vexetación dentro do proxecto LIFE concedido pola CEE para a protección da folosa acuática (*Acrocephalus paludicola*) durante os seus pasos migratorios, unha ave moi ameazada a nivel mundial e que tamén se pode observar durante a súa migración posnupcial, en agosto e setembro, no ENIL.

Neste plan de xestión da vexetación aplícanse catro medidas exemplares:

- Sega manual
- Sega mecánica
- Queimas controladas
- Pastoreo con cabalos

A sega manual, mecánica e a queima controlada realízanse unha vez ao ano a finais do verán, cando a lagoa está totalmente seca. Noutra parcela da lagoa pace unha manada de cabalos procedentes do Parque Nacional de Doñana. Estes cabalos están perfectamente adaptados ás condicións particulares dos humedais e aos cambios do clima, viven ao aire libre durante todas as épocas do ano e necesitan poucos coidados.

Sega na Xunqueira, outubro 2008

Tamén en Italia introducíronse cabalos autóctonos da rexión francesa da Camarga na Reserva Natural do río Isonzo. Esta antiquísima raza de cabalos vive en zonas húmidas polas súas características físicas (grandes pezuños e talla moderada). Nesta Reserva os cabalos divídense en dous grupos: un consiste en exemplares adestrados para usar polo persoal da Reserva para o seu traballo e durante as visitas guiadas; o outro grupo son exemplares salvaxes, usados para controlar a vexetación nalgúns áreas da Reserva.

Estes poucos exemplos representan o que se está a facer no planeta para tentar deixarlles aos nosos fillos estes maravillosos ecosistemas nas mellores condicións posibles. Na man da administración pública e dos veciños está a recuperación deste fermosísimo lugar de Lérez e Campañó. Unha obriga!

BIBLIOGRAFÍA

Cabaleiro Barroso, V.X.; 2010. Guía de aves do ENIL Xunqueira de Alba. Concellaría de Medio Ambiente Natural. Concello de Pontevedra.

Cabaleiro Barroso, V.X.; 2011. Guía de Anfíbios do ENIL Xunqueira de Alba. Concellaría de Medio Ambiente Natural. Concello de Pontevedra.

Fernández Martínez, M.A.; 2012. Guía de odonatos do ENIL Xunqueira de Alba. Oficina de Medio Ambiente Natural. Concello de Pontevedra.

Gonzalez Rebollar, J.L. & Ruiz-Mirazo, J.; 2013. El papel del ganado doméstico en la naturalización del monte mediterráneo. *Revista Pastos*, nº 43 (1):7-12.

Kirby, K.J.; Mitchell, F.J. & Hester, A.J.; 1994. A Role for large herbivores (deer and domestic stock) in nature conservation management in British semi-natural woods. *Arboricult. Journal* 18: 381-399.

Mayle, B.; 1999. Domestic stock grazing to enhance woodland biodiversity. Rep. No. Information Note 28. Forestry Commission. Edinburgh.

BIBLIOGRAFÍA EN INTERNET

http://www.fundacionbancosantander.com/media/docs/Sostenibilidad_Manuales_HumedalesI.pdf

<http://www.fundacionbancosantander.com/media/docs/SOST.%20MANUAL%20I%20baja.pdf>

http://www.globalnature.org/bausteine.net/f/6081/Manual_Brochure_Spanish.pdf?id=2

http://www.fundacionglobalnature.org/publicaciones/libro_congreso_vegetacion_2003.pdf

http://www.fundacionglobalnature.org/publicaciones/libro_carricerin.pdf

<http://www.boe.es/boe/dias/2013/08/03/pdfs/BOE-A-2013-8565.pdf>

<http://www.parks.it/riserva/foce/isonzo/>